

**BERUNIYNING “QADIMGI XALQLARDAN QOLGAN
YODGORLIKLAR” ASARIDAGI ONOMASTIK BIRLIKLARNING
LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI**

OYGUL MIRZAXMEDOVA

FILOLOGIYA FANLARI BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI(PHD),

DAVLATOBOD TUMANI 42-MAKTAB O‘QITUVCHISI

TEL: +998973714072

Annotatsiya Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida qo‘llangan onomastik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Onomastik birliklarning xalq tarixi, milliy-madaniy qadriyatlari, diniy qarashlari, geografik tasavvurlari va tarixiy xotirasini aks ettirishdagi o‘rni yoritiladi. Asar materiallari asosida antroponim, toponim, etnonim, teonim hamda taqvimiy nomlarning lingvomadaniy mazmuni tahlil qilinadi. Beruniyning turli xalqlar nomlari, hukmdorlar nomlari, geografik nomlar, oy va kun nomlarini qiyosiy asosda berishi uning til va madaniyat munosabatlariga alohida e’tibor qaratganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: onomastika, atoqli otlar, nomshunoslik, antroponim, toponim, etnonim, teonim

Til va madaniyat o‘zaro uzviy bog‘liq hodisalardir. Muayyan xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlar, diniy tasavvurlari va qadriyatlari uning tilida, ayniqsa, nomlash tizimida o‘z aksini topadi. Shu jihatdan atoqli otlar oddiy nominativ birlik bo‘lib qolmay, xalqning tarixiy va madaniy xotirasini saqlovchi muhim lisoniy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Nomshunoslik (ismshunoslik, toponimika) har bir xalq tarixi, etnografiyasi ularning ijtimoiy-siyosiy qarashlari bilan bog‘liq kechadi¹. Onomastikaning hamma bo‘limlari ham kishilar tarixi bilan bog‘lanib keladi. Kishilarga va joylarga nom berish turli davrlarda xalqning ijtimoiy hayoti, sharoitlarining jamiyatda tutgan o‘rni, uning madaniy saviyasi,

¹ Никонов В. Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 5.

dunyoqarashi, urf-odati bilan bog'liq². Onomastik birliklarni lingvomadaniy jihatdan o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bunday tadqiqotlarda nomning lug'aviy yoki grammatik xususiyatlari bilan bir qatorda, uning qanday tarixiy va madaniy muhitda shakllangani, qanday tushunchani ifodalashi, xalq tafakkurida qanday assotsiatsiyalar hosil qilishi ham o'rganiladi.

Tarixiy onomastik birliklar xalq tarixini, madaniyatini, turmush tarzini, ruhiyatini, ma'naviyatini va ularning qadriyatini bilishda ishonchli lisoniy ashyo vazifasini bajaradi³. Abu Rayhon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asari ana shunday tadqiqot uchun alohida ilmiy ahamiyatga ega. Asar 1000-yilda yaratilgan bo'lib, unda qadimgi va o'rta asrlardagi turli xalqlarning vaqt hisobi, bayramlari, urf-odatlari, diniy qarashlari va tarixiy an'analari qiyosiy ravishda yoritilgan. Asar astronomik, tarixiy va diniy mazmundagi qismlardan tashkil topgan. Beruniy turli xalqlarning tarixini bayon etar ekan, ularning nomlash tizimiga ham murojaat qiladi. Ayniqsa, forslar, so'g'diylar, xorazmiylar, yunonlar, yahudiylar, suryoniyalar, arablar va boshqa xalqlarga oid taqvim hamda tarixiy nomlarning qiyosiy berilishi asarning lingvomadaniy qiymatini oshiradi.

P.G.Bulgakovning fikricha, Beruniy kitobida qaysi bir xalqni tilga olmasin, uning qaysi dinda ekanligidan qat'i nazar, ko'rgan, eshitgan, bilgan narsalarini xolisona so'zlab beradi. Olim imkoni boricha obyektiv bo'lishga harakat qilib, qadimgi yunon, xorazm, fors, arab va boshqa xalqlarning insoniyat tafakkuri hamda madaniyatini rivojlantirish borasidagi xizmatlarini ko'rsatib beradi⁴. Onomastik birliklar xalqning tarixiy va madaniy hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lganligi sababli ularni faqat til tizimi doirasida o'rganish yetarli emas. Nom ortida turgan tarixiy voqea, shaxs, hudud, xalq yoki madaniy hodisa ham tadqiqot obyektiga aylanishi lozim.

«Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarining muhim jihati shundaki,

² Бегматов Э., Минонжиев А., Абдурахмонов Д. Исмингизнинг маъноси нима? – Тошкент: Фан, 1965. – Б. 6.

³ Mirzaxmedova O. Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asaridagi ayrim kosmonimlar xususida” // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. 2026 / 6. – Samarqand, 2026. – B. 213.

⁴ Булгаков П. Абу Райхон Беруний. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 23.

Beruniy nomlarni o'zlari mansub bo'lgan madaniy muhit bilan birgalikda taqdim etadi. Shu sababli asardagi onomastik birliklarni antroponimlar, toponimlar, etnonimlar, mifonimlar, teonimlar, kosmonimlar kabi guruhlariga bo'lish mumkin. Mazkur guruhlar bir-biridan farqlansa-da, ularning barchasida xalqning tarixiy-madaniy tajribasi mujassamlashgan.

Antroponimlar shaxsni nomlash bilan birga, muayyan davr va jamiyatning nomlash an'analarini ham aks ettiradi. Beruniy asarida turli xalqlarga mansub hukmdorlar, tarixiy shaxslar, diniy arboblardan boshqa mashhur kishilarning nomlari uchraydi. Asarning tarixiy qismida yahudiylar, ossuriylar, bobilliklar, misrliklar, makedoniyaliklar, rimliklar, vizantiyaliklar va forslar hukmdorlarining ro'yxatlari keltirilgan. Bu nomlarning tarixiy ketma-ketlikda berilishi antroponimlarni oddiy nom sifatida emas, balki tarixiy xotiraning bir ko'rinishi sifatida baholash imkonini beradi. Masalan, fors tarixiga oid hukmdorlar nomlari muayyan sulolalar va tarixiy davrlar bilan bog'langan holda beriladi. Pishdodiylar, Kayoniylar, Ashkoniylar va Sosoniylar davriga oid nomlar orqali fors xalqlarining siyosiy-tarixiy xotirasi aks etadi. Beruniy ayrim hollarda hukmdorlar ro'yxatining turli manbalardagi variantlarini ham qiyoslaydi. Bu holat nomlarning tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Bug'roxon – qoraxoniylar sulolasi boshlig'ining ismi: *Shuningdek, uch yuz sakson ikkinchi yilda bostirib kelgan Bug'roxon ham ularga ergashib, o'z-o'ziga "Shihob ad-davla" laqabini berdi. Ba'zi [hokimlar] bu chegaradan [ham] o'tib, o'zlarini "amir al-olam", "sayyid ul-umaro" deb ataydilar*⁵.

Bug'roxon – ikki asosiy komponentdan hosil bo'lgan qo'shma antroponim. **Bug'roxon** antroponimining lug'aviy asoslari qadimgi turkchaga borib taqaladi, semantik jihatdan "kuch", "qudrat" tushunchalari bilan bog'langan "ikki o'rkachli tuya" ma'nosini ifodalaydi. Qadimda **Bug'ra** nomi O'rta Osiyo turkiy lahjalarida so'zlashuvchi qabilalar orasida chidamlilik, bardoshlilik, kuchli shaxs ma'nolarida qo'llanilgan.

⁵ Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. I том. – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 179.

Beruniy asarida Xorazm, Jurjon, Eron, Iroq, Suriya, Misr va boshqa hududlarga oid geografik nomlar tarixiy voqealar bilan bog'langan holda tilga olinadi. Asarda, xususan, Xorazm tarixiga oid ma'lumotlarning berilishi muallifning o'z yurti tarixiy-madaniy muhitiga chuqur qiziqishini ko'rsatadi.

Toponimning lingvomadaniy mazmuni uning geografik obyektini nomlash vazifasidan kengroqdir. Masalan, muayyan hudud nomi xalqning tarixiy xotirasida davlat, sulola, urush, ko'chish yoki madaniy markaz bilan bog'lanishi mumkin.

Beruniy toponimlarni tarixiy ma'lumotlar bilan birga qo'llashi orqali nom va makon o'rtasidagi munosabatni namoyon etadi. Bu jihat asardagi geografik nomlarni tarixiy toponimika nuqtayi nazaridan o'rganish bilan bir qatorda, ularning lingvomadaniy semantikasini tadqiq qilish imkonini ham beradi.

Beruniy nomlarni tarixiy manbalardan ajratmaydi, aksincha, ularning variantlarini, qo'llanishini va tarixiy kontekstini qiyoslaydi. Bu jihat olimning nomlarga lingvistik hodisa sifatida ham, tarixiy dalil sifatida ham qaraganini ko'rsatadi. Abu Rayhon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asari onomastik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganish uchun muhim manbalardan biridir. Asarda turli xalqlarga mansub shaxs, joy, xalq, diniy va taqvimiy nomlarning qiyosiy tarzda berilishi uning keng qamrovli lingvomadaniy mazmunini belgilaydi. Tadqiqot natijasida onomastik birliklar xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasini aks ettiruvchi muhim lisoniy vosita ekanligi aniqlandi. Shunday qilib, «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asaridagi onomastik birliklar xalq tarixini nomlarda aks ettiruvchi o'ziga xos lingvomadaniy kod vazifasini bajaradi. Ularni tadqiq etish orqali nafaqat tarixiy nomlarning shakli va ma'nosini, balki qadimgi xalqlarning dunyoqarashi, etnik o'zligi, diniy tasavvurlari va madaniy qadriyatlarini ham chuqurroq anglash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. I том. – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 179.

2. Бегматов Э., Минонжиев А., Абдурахмонов Д. Исмнинг маъноси нима? – Тошкент: Фан, 1965. – Б. 6.
3. Булгаков П. Абу Райхон Беруний. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 23.
4. Mirzaxmedova O. Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asaridagi ayrim kosmonimlar xususida” // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. 2026 / 6. – Samarqand, 2026. – B. 213.
5. Никонов В. Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 5.